

Saadettin KOÇ

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Türk Dili Dersleri Okutmanı

ÖZET

Kırgız yazılı edebiyatı 1920'li yıllardan itibaren başlamıştır. Kırgız edebiyatında geniş halk kültürünün sözlü birikimi çok geniş bir yer tutmaktadır. Günümüz Kırgız edebiyatının ünlü tarihçi yazarı Tölögön Kasimbek, Kırgız halk edebiyatına ait folklorik malzemeleri romanlarında çok güzel bir şekilde kullanmıştır.

Anahtar kelimeler: Âşık, komuz, kültür, kahraman, işgal, sürgün, Sibirya

Key wods: Minstrel, komuz, culture, hero, invasion, exile, Siberia

SUMMARY

Kırgız written literature has begun in 1920s. In Kırgız literature, spoken accumulation of wide public has an important role. Tölögön Kasimbek who is a famous historian writer of modern Kırgız literature, uses the folkloric issues that belong to Kırgız public literature in a good way in his novels.

Giriş:

Kırgız yazılı edebiyatının başlangıcı, 1920'li yıllara dayanmaktadır. Bu sebeple; Kırgız edebiyatının temelini sözlü geleneğe dayanan halk edebiyatı oluşturmaktadır. Oldukça geniş ve zengin bir halk kültürü birikiminin ürünlerinden meydana gelen halk edebiyatı, yüzyıllar boyunca Kırgız halkının sosyal hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Kırgız halkı, kendi hayatında yer alan her türlü sosyal, siyasî ve kültürel olayları şiirleştirip, elindeki üç telli komuzu ile ezgiye dökerek çalıp çığırmıştır. Elbette bunda, sosyal hayatının dağ ve bozkır hayatıyla iç içe oluşu etkindir. 1920'li yıllarda yazılı edebiyata geçilmiş olmasına rağmen, bugün de Kırgız edebiyatında sözlü halk edebiyatı geleneği çok canlı bir şekilde devam etmektedir.

Kırgız edebiyatının ünlü tarihçi yazarı Tölögön Kasımbek'in romanlarında, özellikle de '**Kelkel**' romanında âşık edebiyatının çok güzel örneklerini bulmak mümkündür. Tölögön Kasımbek'in '**Kelkel**' romanının en önde gelen kahramanı, Kırgızlarca çok ünlü **Toktogul**'dur. 19.yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Toktogul, büyük bir halk ozanı, Kırgızların deyimi ile; "çok ünlü bir Kırgız akını (Kırgız dilinde halk ozanı)dır. Kasımbek, **Kelkel** romanında ağırlıklı olarak Toktogul'un hayatını işlemiştir.

Asıl konumuza geçmeden önce Kırgızistan'da yayımlanan ilk gazete ve dergi hakkında kısa malumat vermek, Kırgız yazılı edebiyatının başlangıcının bilinmesi açısından gerekli olacağı kanaatindeyiz.

KIRGIZ DİLİNDE YAYIMLANAN İLK GAZETE VE DERGİLER:

Kırgız dilinde ilk gazete, dergi, okul kitapları ve çeşitli edebî eserler, 1924 yılından itibaren Kırgız Türkçe'sinin fonetik yapısına uygun hâle getirilen Arap alfabesiyle neşredilmiştir. Bu dönemde Kırgız Türkçe'sine ait bütün okuma ve yazma faaliyetleri, bu alfabeyle sürdürülmektedir. Bunun birinci sebebi, Türkistanlı aydınların Arap alfabesini Ekim ihtilâline kadar kullanmaları, ihtilâlden sonra ise bunu kendi millî alfabeleri olarak benimseyip kullanmaya devam etmiş olmalarıdır. Diğer sebep ise, ihtilâlden önce yazıyı tanıyan çok az sayıdaki Kırgız'ın da, ihtilâli takip eden yıllarda okumaya teşebbüs eden Kırgız gençlerinin de daha çok bu alfabeden yararlanmış olmalarıdır. Dolayısıyla Arap alfabesinin, 1920'li yılların başında Kırgız yazısının esasını oluşturması, bir tesadüf eseri değildir. Bu yazı tarzı, 1927 yılında Lâtin karakterli alfabeğe geçilinceye kadar devam etmiştir (Cigitov,1984).

Kırgızistan'da ilk dergi ve gazetecilik faaliyetleri, Ekim ihtilâlinden sonra Rusça olarak başlamıştır. 9 Mart 1918 tarihinde yayımlanan ilk gazete, *Pişpekskiy Listok* adını taşımaktadır. Bişkek'te çıkarılan bu gazete, 1919 yılı Kasım ayında *Pişpek Listogu* adını alarak Komünist Partisinin yayın organı hâline gelmiş. 1920 yılı Nisan ayından itibaren de *Krosnoye Znamya* adıyla yayın faaliyetine devam etmiştir. 1920 yılında yine Bişkek'te Ceti-Suu vilâyetinin yayın organı olarak *Yuniy Proletariy* adlı ilk dergi yayımlanmıştır. 1922-1923 yıllarında, Türkistan Komünist Partisi Bişkek Komitesinin yayın organı olarak *Kranoye Utro* adlı haftalık gazete, 1918 yılı sonlarında Prjevalski (Bugünkü Karakol şehri)'de *Golos Proletarstva* gazetesi, 1920 yılı Ağustos ayından itibaren *Priziv k Trudu* adlı haftalık propaganda gazetesi, 1922 yılı Eylül ayından itibaren Türkistan Komünist Partisinin yayın organı olarak *Krasnaya Pravda* gazetesi çıkarılmıştır. (Abakirov, 1983) Tamamı Rusça yayımlanan bu gazete ve dergiler, propaganda ağırlıklı olup, henüz o yıllarda Rusça bilmeyen Kırgızlar üzerinde sosyal ve kültürel açıdan etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kırgızların yazılı edebiyata geç geçmelerinde, hatta bugün bile sözlü halk edebiyatı geleneğinin çok önemli bir yere sahip olmasında iki önemli sebep vardır. Bunlardan birincisi, Kırgız halkının sosyal hayatını, çoğunlukla dağlarda, bozkırlarda geçirmesi, başka bir deyişle sosyal hayatında bozkır kültürünün etken olmasıdır. İkinci önemli sebep ise, bütün dünyada şehirleşme sürecinin başladığı 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan toprakları Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi ve şehirleri ele geçiren Rus nüfus ve Rus yönetiminin Kırgız halkını bozkır hayatına itmesidir. Bu durum Sovyet döneminde de değişmemiş, hatta artarak devam etmiştir. 1950'li yıllarda yapılan bir ankette, bugünkü Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde yaşayan Kırgızların nüfusu, sadece %2.5'tur. Rusların o yıllarda, "Kırgızlar şehirlerde yaşamak istemiyor." şeklindeki iddialarına karşılık, bu yıl bağımsızlığının onuncu yılını kutlayan Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde yaşayan Kırgızların oranı, %75'lere çıkmıştır. Bu da demek oluyor ki, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan'ın işgaliyle birlikte, hem Çarlık Rusya döneminde, hem de Sovyet döneminde Kırgız halkı öz yurdunda, dağlarda, bozkırlarda yaşamaya mahkum edilerek ikinci sınıf vatandaş durumuna düşürülmüştür.

TÖLÖGÖN KASIMBEK'İN ROMANLARINDA FOLKLORİK UNSURLAR:

Ünlü Kırgız yazar Tölögön Kasimbek, tarihî romanlarında Türkistan topraklarının Ruslar tarafından zorla işgal edilmesini çok başarılı bir şekilde ele almaktadır. Ünlü "**Kırılan Kılıç (Sıngan Kılıç)**" romanından sonra yazdığı "**Kelkel**" romanı da, "**Kırılan Kılıç**" romanının konu olarak devamı niteliğinde olup, burada da Rus yönetiminin yerli işbirlikçilerle birlikte Kırgız halkına yaptıkları zulümler başarılı bir şekilde Kasimbek tarafından anlatılmıştır. Bu yüzden ki, gerek "**Kırılan Kılıç**" gerekse "**Kelkel**" romanı, Brejnev'den sonra Sovyetlerin başına gelen Yuri Andropov yönetimi tarafından yıllarca basımı durdurulmuş, yazar Tölögön Kasimbek de KGB tarafından takibâta uğrayarak uzun yıllar devlet hizmetlerinden uzaklaştırılmıştır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tölögön Kasimbek, tarihî "**Kelkel**" romanında ünlü Kırgız halk ozanı Toktogul'un hayatını ele almıştır. Romanın zamanı Toktogul'un gerçek hayat zamanı ile örtüşmektedir. Toktogul, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Romanda işlenen zaman da budur. Yani romanın zamanı itibarî değil, gerçek zamandır. Toktogul, Ruslar Türkistan'a yerleştikten sonra halk ozanı olarak ortaya çıkıyor ve yerli işbirlikçilerin de yardımıyla, Rus yönetimi tarafından on iki yıllık Sibiryâ sürgünü de dahil, bir çok defa cezalandırılıyor. Toktogul, bütün hayatı boyunca yaşadığı aşklarını, özlemlerini, uğradığı zulüm ve haksızlıkları, sürgün yıllarında çektiği eziyeti başarılı bir şekilde söze ve saza dökerek anlatmıştır.

Roman kahramanlarından Niyazalı iyi bir komuz (üç telli, bağlamaya benzeyen Kırgız sazı) ustasıdır. Çevresinde en iyi komuz yapan birisi olarak tanınır. Burada komuzun tellerinin yapılışı

hakkında bilgi verilmektedir. Verilen bilgiye göre komuzun telleri kuzunun veya oğlağın bağırsağından yapılıyor. Kara bağırsak özenle temiz bir şekilde yıkanıp ters çevrildikten sonra iyice kazınıyor. Temizlenen bağırsak, arkasında duran elin parmakları gözükeneye kadar şeffaf bir hale getirilerek iyice kıvrılıp, evin gölgelik olan kısmına asıldıktan sonra iyice geriliyor. Kuruması için orada bekletiliyor ve gergin durması için uçlarına çeşitli ağırlıklar bağlanıyor. Niyazalı, kurutulan ve hazır hale getirilen telleri komuzun kasasına takarken, henüz yeni ünlenmeye başlayan Toktogul gelir. Kırgızlarda gelenek olduğu üzere, o gece Niyazalı eşine, kuzu kesilmesini, köy halkının akşam yemeğine çağrılmasını ve güzel bir müzik ziyafetiyle birlikte köy halkının Toktogul'u tanımasını söyler. Niyazalı, bu arada Toktogul'a, ozanlık geleneğinde çok önemli bir olayı anlatıyor. Olay kendi akrabaları arasında geçiyor. Niyazalı'nın anlattığına göre; geçmiş zamandan beri Kırgız halkı arasında, bizim "atışma" dediğimiz, âşıklar yarışması yaygındır. Âşıklar yarışması adıyla düzenlenen büyük bir yarışmada, bütün âşıkler hünerlerini sonuna kadar ortaya koyarak kıyasıya yarışır. Yarışmada birinci gelene hatırı sayılır bir ödül verilecektir. Yarışmanın sonunda iki kardeş tüm yarışmacıları eleyerek karşı karşıya kalırlar. İkisi de çok çok başarılı ama ödül bir kişiye verilecek. Yani, bir tane birincilik var. Bu durumda, birisinin diğerini eleyerek yarışta birinci olması gerekiyor. Bu arada her iki âşık da ellerindeki komuzlarını bırakarak susarlar. Müsabakayı düzenleyen heyet niçin sustuklarını sorunca, onlar da; *"Biz öz kardeşiz. İki öz kardeş müsabaka etmez, münakaşa etmez. Bu eskiden beri vazgeçilmez bir namus geleneğidir."* (Kasimbek, 1986, s.9) der. Bundan sonra da küçük kardeş ağabeysine büyük bir hürmet göstererek yarışmadan çekilir. Bu olay, o yıllarda Kırgız halkı arasındaki örf ve âdetleri hatırlatması bakımından önemlidir.

İki halk ozanı kendi aralarında karşılıklı söyleşiyorlar. Zaman zaman da komuzdan çıkan namelerle duygularını dile getiriyorlar. Niyazalı "Sarı Barpı" nağmesini seslendirmeye başladı. Sarı Barpı adındaki kederli kuş, Allâh'ın huzuruna çıkıp, acılarını anlatarak ağlamış. Efsaneye göre; Sarı Barpı adındaki bir kuşun yumurtalarını, yavrularını, bir yılan sürekli yiyormuş. Alaca kuş yavrularını tekrar tekrar yiyen yilandan korkmuş ve kaçarak Allâh'ın huzuruna çıkıp ağlayarak yalvarmış. Niyazalı, kuşun çaresiz ve hüznü ötüşünü, kanat çırpın sesini, çaresizlik içinde hüngür hüngür ağlayışını, elindeki üç telli sazı ile seslendiriyor:

"Günde doğururum günde yok

Günde yılan yiyiverir.

Her ay doğururum, her ay yok

Her ay yılan yiyiverir.

Ağlayıp gitsem yanına

'Daha doyamadım' diyor.

Ey Allâhım ne yapayım?

Hangi suçu işledim ben?"

Şarkıyla birlikte komuzcu da ağladı. (Kasimbek,1986, s.10).

Toktogul misafir olarak bulunduğu Niyazalı'nın köyünde ziyafetlere katılır, her gittiği ziyafette elindeki komuzuyla irticalen her konuda duygularını dile getirir. Zaman zaman da kırlarda dolaşır ve tabiatın eşsiz güzelliklerine hayran olur. Yine Toktogul güneş ışıklarıyla birlikte bir çiçeğin açılışını kendi gözleriyle görerek duygularını dile getiriyor: "*Duygusal Toktogul kendi gözleriyle çiçeğin açıldığını görüp hayrete düştü. Kendisinin de güneşin nurundan alını ısınıp, can ateşi tutuşup, gönlünde bir düşünce yumağı yavaşça parladı:*

...Azına, çoğuna

Akan suyuna, tane tane otuna

Kımıldayan canlısına

Zayıfına, güçlüsüne

Aydın yüzü kirlenmeden

Hayat sunup hepsine

Bîtaraf bakan Güneşmiş.

Fakir, zengin demeden

Tarafsız gözle bakan Güneşmiş." (Kasimbek, 1986, s.14).

Toktogul, misafir olarak bulunduğu Niyazalı'nın köyünde bir güzele vurulur. Niyazalı, Toktogul'daki değişikliği hissediyor ve merak ediyor. Toktogul'un yanında kendisi gibi bir halk âşığı olan çok samimi dostu Törö vardır. Niyazalı Toktogul'daki değişikliği onun arkadaşı Törö'ye sorar. Törö, Toktogul'un, bölgenin ağlarından nahiye müdürü Suban'ın kızına âşık olduğunu söyler. Niyazalı'nın bu durum hoşuna gitmez. Çünkü Niyazalı'ya göre Suban kızını, Toktogul'a kolay kolay vermeyecekti. Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirir: "*Zor, zor!... Bunlar kolay kolay kız vermezler. Bunların bütün sülalesi zengin. Vay vay!.. Aşk, delikanlının iradesini elinden alıp mutluluğuna konan kuş olmuş. Çok yazık, ne yapacağız? Olmaz, bırak da diyemeyiz."* (Kasimbek, 1986, s.15). Toktogul, Törö'nün Niyazalı'ya konuyu anlattığını Niyazalı'nın gözlerinden anlar ve kendisi de:

"Aydınlık dünyanın güzeli

On yedisindeymiş kendisi

Şefkatli, iyi huylu

Nurlu yüzü, beyazlığı...

Frenk üzümü gibi gözleri

Gülüşü, ebedî ömür sevinci." (Kasimbek, 1986, s.15) Sözleriyle gönlünün sırrını

Niyazalı'ya açar.

Daha sonraki günlerde, yine o bölgenin ünlü halk ozanlarından Cengicok eşiyle birlikte, öteden beri dost oldukları nahiye müdürü Suvan'ın evine, Toktogul için kız istemeye gider. Cengicok, nahiye müdürü Suvan'ı ikna etmek için alttan alıyor, şimdiye kadar hiç yapmadığı bir şekilde karşısındaki insana övgüler düzer:

"Baş diliyorsan Baba-Ata

Mal diliyorsan Paşa-Ata

Tepesinde gölü var.

Rahvan atın oynaması için

Baş köşesi var.

Sevgilim Bozbu-Ata

Sıralı eteği kırmızı kaya

Kenarlarda baştan başa kırmızı nar

Elması atın başı gibi

Eski nehir yatağının başı gibi

Başından Aksı zenginsin

Yerin hakkında şarkı söylüyorum.

Yiğitleri aslan gibi

Güreşmek mümkün değil

Anası kadirli, kızı namuslu

Çok soylu halkın hakkında

Şarkı söylüyorum." (Kasimbek, 1986,s.17).

Cengicok, şimdiye kadar birisine söylediği sıcak sözler için bir karşılık beklememiştir. Ama bugün sanki bir şeyler istediğini Suvan sezer gibi olur. Sonunda Cengicok Suvan'a:

“Nahiye Müdürü, dedi alçak sesle Cengicok. ‘Kımızı içene, kızı isteyene ver.’ diye eski güzel bir söz var. Vaktinde evlenirse güzel olacak değil mi? Sadece bizim değil, bütün halkın beğendiği terbiyeli ve ünlü şarkıcı delikanlı kendi oğlunuz olsa nasıl olur?” (Kasimbek, 1986, s.17). Suvan, eski arkadaşı Cengicok’a çok öfkelenir ve evinden kovar. Suvan’a göre Toktogul’un yaptığı iş çok basit, sıradan bir iştir. Kendisi ise varlıklı ve ünlü bir insandır. Buradaki bakış açısı bize de pek yabancı gelmemektedir. Anadolu’da da çoğu kez halk ozanları aynı muameleyle karşılaşmıştır.

Nahiye müdürü Suvan kızını başkasıyla evlendirmek ister ve Toktogul’a sevdalı kızını iknâ edemeyince emrivaki yaparak düğün töreni başlar. Kırgızların düğün âdetlerine göre büyük bir ceviz ağacının altına yayılan kırmızı örtünün üzerine kalın döşekler serilir. Yine âdet olduğu üzere, bir halk ozanının şarkısıyla bütün gençler burada yapılacak “**Kız oyunu**”na davet ediliyor. Meydana önce sağdıçlarıyla damat geliyor. Damadın meydana gelişi yine Kırgız folklorunu yansıtıyor. Damadın yoluna yağda pişirilen, Kırgızların bavursak dediği ekmek ve paralar saçılıyor. Daha sonra da meydana gelin getiriliyor. Gelinin meydana gelmesinde de büyük bir coşku yaşanıyor. Anadolu’da da olduğu gibi gelinin yüzünü görmesi için damattan bahşiş isteniyor. Damadın arkadaşı (sağdıç) kalabalığın arasına gümüş paralar saçmaya başlıyor. Kız yerine oturtulduktan sonra düğün için özel olarak görevlendirilen yaşlı ozan (münadi) elindeki komuzu ile güzel bir melodi çalarak “**Kız övme**” denilen şarkıyı söylemeye başlar:

“Işığım, hiç konuşmadan susuyor

Yüreği acılarla mı dolmuş?

Kaderin yazdığı yerine

Geldiğine memnun değil mi?

Işığım, şen-şakrak gülmüyor

Gönlü kederle mi dolmuş?

Elleşip hayatını sürececek

Damat hoşuna gitmiyor mu?” (Kasimbek,1986, s.37). Bu şarkının sözlerine damat kızar ve münadiye çıkışır. Bunun üzerine münadi ortalığı yumuşatmak için herkesçe bilinen “Car söyleme (düğün)” şarkısını söylemeye başlar:

Hey yâr hey! Yar hey yâr yâr!

Papağan kuş gibi siyah kaşlı yâr hey!

Olgunlaşmayan genç yâr hey!

Papağanın puhunu al da takın yâr hey!

Şımartarak görücü önüne alın yâr hey!

Coşkun kalabalık hayranlıkla baksın yâr hey! (Kasımbek, 1986, s.37). Bu sözlerden sonra da gelinin yüzünün hiç gülmediğini gören ve yüreği sızlayan damat:

Hey yâr hey! Yâr, yâr hey!

Sarı elma kokulu, su samuru saçlı yâr hey!

Korunacak yaşta olmayan yâr hey!

Puhu kuşundan puhunu al da takın yâr. (Kasımbek, 1986, s.37).

Delikanlıların ve kızların sesleri komuzun âhenkli sesiyle birleşerek “**car aytuu**” türküsünü hep birlikte söylerler.

Daha sonra eğlenceye Toktogul da gelir. Oradaki bulunanlar Toktogul’la Alımkan’ın arasındaki sevdâyı bilmemektedirler. Hatta Toktogul’un Alımkan’ı babasından istettiğini de bilmemektedirler. Toktogul’un gelişi ile meydana büyük bir hareketlenme olur. Toktogul’un ününü herkes çok iyi bilmektedir. Toktogul şarkı söylemeye başlar.

Hey kızlar hey kızlar!

Beyaz yensiz elbise giyip

Gezin, dolaşın hey kızlar!

Hayatın güzel döneminde

Gülün, oynayın hey kızlar.

Hey kızlar! hey kızlar!

Gençliğinde oynamadan, gülmeden

Oyunun değerini bilmeden

Boşuna geçirmeyin güzel gençliğinizi. (Kasımbek, 1986, s.38).

Yüreği kan ağlayan ve bütün coşkuya rağmen bir türlü sakinleşip coşamayan Toktogul içindeki kederlerini komuzu ile şu şekilde dile getir:

Açılan kırmızı çiçek gibiyim

Çabucak solan

Bakınca göz kamaştıran

Güzel motifli yün halı gibiyim.

Heybetli Kaşkar dağın üzerinden
Süzülerek uçup geçen ulu kuş
Buraya da bir bak uçarken
Çaresiz, kimsesiz bırakma beni
Acılar, ıstıraplar içinde boğma beni
Bukar dağı dönüşlü
Etrafında dönerek uçup giden ulu kuş
Buradakilere acı çektirmeden

Dönerken buraya da bir bak. (Kasimbek, 1986, s.40). Bu sözlerden sonra gelin de Toktogul da göz yaşlarına boğulurlar. Ama oradakilerin hiçbiri bunun sebebini anlayamazlar. Yüreğinde büyük bir aşk yarası açılan Toktogul, o bölgeden süratle uzaklaşarak köyüne döner. Bu aşk Toktogul'da derin yaralar açar ve uzun bir zaman evine kapanır.

Bir gün bir haberci gelerek Toktogul'a müdürler evinden çağrıldığını söyler. Müdürler evi denilen ev, bölgenin zengin yöneticilerinin toplandığı Dıykanhan'ın evidir. Toktogul, büyük bir heyecan içinde çağırılan eve gider. Evin görkemli salonunda bölgenin zengin beyleri, yöneticileri keyifle oturuyorlardı. Orada Arzımat adında bir başka halk ozanı daha vardır ve Toktogul'un gelişine hiç sevinmemiştir. Beylerin önünde iki âşık atışmaya başlar. Önceden orada bulunan ve Beylere yakınlığı ile bilinen Arzımat önce söylemeye başlar:

Düşünce dibine ulaşmış gibi
Göl nehrini geçmiş gibi
Ayağına, başına bakmadan
Yaygara koparan sen misin?
Gençleri överek yaltaklanan
Korkağa kahraman deyip
Bütün yalanlara akıl diyen
Başköşedeki memurun
Karşısındaki kahramanı görmeyen
Görüp de önem vermeyen
Yaygara koparan sen misin?

Gittikçe heyecanı artıp, “beni iyi tanıyın” dercesine kendini övmeye devam ederek::

Başımda kırmızı kalpağım var

Yakışıklı yüzüm var

Han Dıykanbay denilen efendim var

Her şeyim var, hiç kusurum yok.

İpekli kumaş giyerim

En güzel ata binerim

Atın en lezzetli ayağını yerim.

Atın en lezzetli bağırsağını

Karın yağını yiyerek

Rahat hayat sürüyorum.

Kahraman Dıykan’ın koruması altında

Kedersiz hayat sürüyorum.

Daha sonra da “Seni ben biliyorum” diye alay etmeye başlar:

Havlayarak çıkan köpeği yok

Evinde hiçbir şeyi olmayan

Değersiz bir fakirsin

Suyu alamadan kuruyan

Yalnız ağaç gibi zavallısın.

Kendi seviyeni bilerek mücadele et.

Kavga edersen yardım edecek kimsen yok

Değersiz şarkılarını dinleyecek hiç kimsen yok

Düşmanınını karşısında överek

Saygı gösterecek kimin var?

Marifeti olmayana saygı gösterilmez.

Ecelin gelirse ağlayacak hiç kimsen yok. (Kasimbek, 1986, s.51).

Bütün Beyler Arzımat’ı beğenerek tasdik ettiler. Sıra Toktogul’a gelmişti.

Âşıklık geleneğini bozarak

Fakir, zengin diye ayırdın.

Yalnızlığı tenkit edip

Yaramaz kılıp söyledin

Fakirsin diye horladın

Fakirsem de Toktogul denilen

Güzel şarkı söyleyen rahvanım

Soysuzsun diye horladın

Soysuzsam da Toktogul denilen

Her yerden aşan rahvanım.

Zavallı olan ise,

Başına vurulsa da tepki göstermeyen

Hükümdarı takip edip et yiyendir.

Kendi yerini bilerek yaşa.

Fakirsin diyorsun, kudretim var.

Yalnızsın diyorsun, kuvvetim var.

Karşılık verecek gücüm var.

Değerimi bilen halkım var.

Kötü akraba gıpta edip yardım etmez.

Ahmak arka gıpta edip öğüt vermez...

Bir insanın serveti

Bin akılsızı kabartıp

Boşuna gazaba getirir.

Birisinin koruması altında

Yaşadığına övünen

Zavallı köpek olarak

Havladığına övünen...

Kurt atı yıkar

Serbest kuş ise sevinerek

Leş olduğunu bilmeden yer

Taa kel kuşun felaketi derler. (Kasimbek, 1986, s.51-52).

Orada bulunanlar büyük bir suskunluk içinde şaşkınlıklarını saklamaya çalışırlar ama daha fazla dayanamadan hepsi de Toktogul'un büyüklüğünü taktir ederler.

Mısralardan da anlaşıldığı üzere Toktogul, halk ozanlığını zenginlikten de, soydan da daha üstün tutmaktadır.

Ülke içerisinde büyük bir ün kazanarak halkı tarafından çok sevilen Toktogul'un varlığı, hem feodal bölge yöneticilerini, hem de işgalci Rus yönetimini rahatsız etmektedir. Çünkü Toktogul, bir taraftan söylediği şarkılarıyla her konuda halkını bilinçlendiriyor, diğer taraftan da, Rus yönetiminin güdümündeki acımasız feodal yöneticilere ve dolayısıyla da Rus işgalcilere boyun eğmemek için her türlü zorluğa göğüs geriyor. Toktogul, hiçbir suçu yokken tutuklanarak hapse atılıyor. Toktogul'u, feodal yönetimin bölge valisi Kerimbay tutuklatıyor. Kerimbay'ın gayesi Ruslara şirin gözükme ve terfi etmektir. Toktogul'u çok seven halk ve Kırgızların kadın kahramanı Kurmancan Datka bu olaya tepki gösteriyor. Gösterilen tepkiler üzerine Kerimbay cezaevindeki Toktogul'un yanına giderek, ondan; kendisinden özür dilemesi ve bundan sonra kendisi için çalıp söylemesi şartıyla onu serbest bırakacağını, aksi taktirde Sibiry'a sürgüne gönderileceğini söyler. Toktogul, Kerimbay'ın isteğini çok sert bir dille reddediyor ve Sibiry'a sürgüne gider. Şehir meydanına toplanan mahşerî bir kalabalığın sevgi gösterileri arasında Toktogul bir at arabasının üzerinde Sibiry'a gönderilirken:

Kanatlı uçup geçemez

Cesaret edip karşı çıkamaz

Sürgüne gidiyoruz

Ölürsek de haber duyulmaz

Dönülmeyen dünyanın sınırına

Gidiyoruz Sibir'e sürgüne. (Kasimbek, 1986,s.188). Bu mısralarla Toktogul, sürgün edildiği yerin olumsuz şartlarını dile getirmektedir. Sürgüne gittiği yerin bütün olumsuzluklarına rağmen yine de kendisini uğurlamaya gelen halkına umut vermektedir:

Dikeninden gül çıkar

Gece ardi güneş çıkar
Kara gider, ak kalır
Eski yine yenilenir
Yolunu kaybetmiş iki insan
Nihayet buluşurlar
Bugün olan kötülük
Bir gün iyiliğe dönüşür
Eyvah, eyvah değişken dünya!... (Kasimbek, 1986,s.189).

Toktogul, Sibiryâ'da 12 yıl sürgün kaldıktan sonra artık dayanamaz ve kaçmaya karar verir. Sibiryâ'dan ülkesine kadar iki yıl boyunca yürür ve köyünde annesini bir boz üy(Keçeden yapılan Kırgız evi) içinde perişan bir şekilde bulur. Annesinin, gerek oğlunun hasretiyle gerekse çektiği çileler sonucu gözleri görmez olmuştur. Toktogul, evde eşini ve giderken iki-üç yaşında bıraktığı oğlunu görememesine rağmen annesine de hemen sormamaktadır. Aradan biraz zaman geçtikten sonra annesine, eşini ve oğlunu sorar. Annesi ise büyük bir üzüntü içinde, oğlunun üç yıl önce öldüğünü, eşinin de umutsuz ve çaresizlik sonucu bir başkasıyla evlendiğini söyler. Toktogul'u, aldığı bu acı haber büsbütün yıkar ve duygularını yine mısralarla dile getirir:

Hapishaneden zorla çıkıp
Gelecek miyim demiştim.
Karşıdan yavrum çıkarsa
Öpecek miyim demiştim.
Soylu Kırgız halkımı
Görecek miyim demiştim.
Keder, tasadan ayrılıp
Ölecek miyim demiştim. (Kasimbek, 1986, s.232).

Tölögön Kasimbek'in "**Kelkel**" romanında geçen zaman gibi şahıs kadrosu da itibarî olmaktan uzaktır. Toktogul, gerçek anlamda Kırgız halk edebiyatının en büyük temsilcisi olduğu gibi, aynı zamanda da bir halk kahramanıdır. *"Toktogul'un büyüklüğünü, yazar,sadece onun evliyalık düşüncelerinden, halk önüne çıkıp, yağmur gibi döktüğü şarkılarından değil, onun tertemiz insanî yönü, sevdiği memleketine canını bile feda etmesine, annesine duyduğu saygı ve sevgiyi, ölünceye kadar yanında olan arkadaşlarına, malını mülkünü değil, başını bile verebilecek cömertliğini büyük bir*

hassasiyetle vermiş. Bir de Toktogul'un Toktogulluğu, hiçbir insanda olmayan cömertliği, genişliği, derinliği.... "Gerçeğin acısı var, kini yok" diye bir söz var halk arasında. İşte bu halk sözüne Toktogul'un karakteri uymaktadır." (Ömürbayev, 1989).

Hem Kırgız edebiyat tarihindeki gerçek hayatından, hem de romandan anladığımız kadarıyla Toktogul, bir halk ozanı olduğu kadar, tecrübesiyle, ağırbaşlılığı ile, geniş bir kültür birikimi ve bilgisiyle aynı zamanda da bir bilge kişidir. Onda Türk destan kahramanlarının benzer özelliklerini görmek mümkündür. Böyle olmasında belki de yaşadığı çileli hayat etken olmuştur. Toktogul, çektiği bütün eziyetlere rağmen, bir eren, bir derviş sabırla hayattan asla kopmuyor, umudunu ve inancını yitirmiyor, isyan etmiyor. Her ne pahasına olursa olsun, uğradığı bütün haksızlıklara rağmen, özellikle de kendi yöneticilerinin eziyetlerine rağmen, vatanına ve milletine imân derecesinde bağlı bir kahramandır. Korkut Ata misali, geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Bugün bütün dünyada kullanılan ve bilinen bir enstrüman olan "gitarın", birçok insan gibi ben de batı kaynaklı bir müzik aleti olduğunu zannediyordum. Büyük Larousse ansiklopedisi de, gitar kelimesinin Yunanca'dan İspanyolca'ya geçtiğini ve Avrupa kaynaklı bir enstrüman olduğunu yazmaktadır. Halbuki, T.Kasimbek'in "**Kelkel**" romanın kahramanı Toktogul'un anlattığına göre gitar, "seter" adıyla ilk defa Hindistan'da kullanılmış. Lölüler, gitarı Hindistan'dan alıp Avrupa'ya götürmüşler. Daha sonra da "seter" adı "gitar" olmuş. Gitar sözünden önce Rusça "Sem Tar" sözü kullanılıyor. Rusça'da "sem" yedi (7) demektir. Osmanlıca "Târ" kıl demektir. "Sem Tar" sözünün karşılığı Türkçe'de "Yedi kılı" demektir. Gitarda da yedi tel bulunmaktadır. Roman kahramanı Toktogul'un iddiası daha inandırıcı gelmektedir.

TÖLÖGÖN KASIMBEK'İN ROMANLARINDA KIRGIZ HALK KÜLTÜRÜ:

Tölögön Kasimbek, romanlarını yazarken geniş halk kültüründen çok büyük ölçüde yararlanmıştır. Onun romanları aynı zamanda, Kırgız halk edebiyatına da ışık tutması açısından dikkate değer eserlerdir. Yazarla 7 Ekim 2001 tarihinde Bişkek'te yaptığım bir mülakâtta sorduğum: **"Romanlarınızda ele aldığınız olaylar gerçek tarihi yansıtıyor mu? Eğer gerçek tarihi yansıtıyorsa, bu kadar yoğun tarihî malzemeleri nasıl elde ettiniz? Romanlarınızda gerçek tarihi yansıtmayan olaylar var mı? Sizce bir roman yazarı tarihe ne kadar sadık kalmalı?"** şeklindeki soruma Tölögön Kasimbek şu cevabı verdi:

"Romanlarımda geçen olayların çoğu tarihte geçen olayların araştırılması sonucu ortaya çıkan gerçek olaylardır. Aksi taktirde 'tarihi tahrif etmiş' diye ayıplanacaktık. Bir olaya, eğer tarihte izi varsa, ona ilişkin belge varsa, aydınlığa çıkmış malzeme denir. Eğer, şahit halksa, olay halk ağzından söyleniyorsa, ona "folklor" malzemesi deriz. Bu iki malzeme bir bütün olarak alınır, ölçülür, yedeğe alınır. Yazar bunlara zamana göre ve zamana uygun tahlil, sanatkârane fikirler, sanatkârane tipler

ilâve eder. Bunların hepsi âdil bir şekilde birleştirildiği zaman rengi net görünür. Tarihî, felsefî, siyasî, ruhî tarafları açılır. Konuya göre, elde edilen probleme uygun tarihî bilgilerden faydalanılır. Bütün bunları gerçekçi bir şekilde değerlendirmek yazarın görevidir.” (Kasimbek, 2001).

Folklorik renklendirmeler Tölögön Kasimbek’in romanlarında ayrı bir iz bırakmıştır. Bunu her kahramanın davranışından, konuşma şekillerinden görmek mümkündür. Beknazar’ın tasvirindeki folklorik unsurlar; onun duruşu, durumu ile büyük bir vatan kahramanı olduğunu sezdirmek için okuyucuya yardım eder. İnsan görünüşlerinin kudreti, derin anlamı buradadır. Bunu, yazar, eser yaratmadaki özel becerisi ile yapmıştır. O zamanlar halk folkloru daha çok seviyor ya da folklor ruhu ile yaşıyorlardı. (Matiyev, 1967).

Tölögön Kasimbek’in hem “Kırılan Kılıç”, hem de “Kelkel” romanının en önemli şahıslarından biri de, Kurmancan Datka adındaki bir Kırgız kadın kahramandır. Kurmuncan Datka da romanda geçen itibarî bir kahraman değil, gerçek hayatta var olan ve bugün Kırgızlar arasında tarihî bir kahraman olarak saygıyla anılan birisidir. Kurmancan Datka, bir Kırgız komutanının eşi iken, eşi öldürüldükten sonra halkı için yaptığı kahramanlıklarla ünlenmiş ve bu sebeple komutan anlamına gelen “Datka”lık ünvanı almış, 1811-1907 yılları arasında yaşamış, akıllı, bilge ve cesur bir kadın kahramandır.

Rus yönetimi, Türkistan’da uzun süre sükuneti sağlayamayınca çareyi Kırgız halkıyla iyi geçinmekte ve bunun için de bir anlaşma yapmakta bulmuştur. O günlerde Kırgızlar arasında en çok sevilen, sayılan ve sözü geçen Kurmancan Datka vardır. Kurmancan Datka, dağların arasında, bütün kargaşa ve iç çekişmelerden uzak, biraz da ülkesinin işgal edilmesine kahırlanarak yaşamaktadır. Rus yönetici General İskebul, Kurmancan Datka’yı buldurur ve onunla anlaşma yapmak ister. Kurmancan Datka, General İskebul’un daivetlisi olarak onun makamına gider. Burada Rus âdetlerine göre Kurmancan Datka karşılanmaktadır. Kurmancan Datka tercüman: *“Tercüman bey, söyleyin sayın generale, dedi alçak sesle. Hangi durumda olursak olalım, biz ülke sahibi, ev sahibiyiz. Anlatınız, biz kendi evimizde karşılamak istiyoruz. Çok uzak değil. İşte şu Madı köyünde. O yerde, kendi baş köşemizde rahat konuşarak geriye kalan sözumüzü tamamlayalım.”* (Kasimbek, 1986, s.130). Burada Kurmancan Datka, hem Kırgız Türkünün örf ve âdetlerini ortaya koymakta, hem de kıvrak bir zeka ile yapılacak anlaşmayı kendi mekanında, kendi istediği gibi yönlendirmek istemektedir. Kararlaştırıldığı gibi anlaşma Kurmancan’ın kendi mekanında yapılacaktır. Bunun için Kurmancan Datka bütün imkanlarını zorlayarak, Kırgız Türkünün misafir ağırlamadaki hassasiyetini ortaya koyarak olağanüstü bir hazırlık yapmıştı. Rus general bu hazırlığa hayran oldu.

Büyük bir kahraman olduğu kadar büyük bir “Bilge” de olan Kurmancan’ın ölmeden önce çocuklarına hitaben söylediği şu sözler bir çok bakımdan kayda değer sözlerdir: *“İşte çocuklarım, birisine ak ellerinizle hizmet ederseniz, onun ak hizmetini görürsünüz. Sizin için tek ve kutsal yol*

*budur.”.... “Rahvan ata binen arkadaşından ayrılır, uzun ömür yaşayan yaşlılarından ayrılır.”.....
“Güçlü, kuvvetli birisine değil halka hizmet edin. Siz istemediğiniz halde bile memnun kalan halkın kendisi saygı gösterir. Altınızda at olur, üstünüzde ev olur, sırtınızda gömlek olur.” (Kasimbek,1986, s.226-227)*

Türkün, tarihten gelen örf ve âdetlerinin hepsini Tölögön Kasimbek'in romanlarında bulmak mümkündür. Özellikle; misafir karşılama âdetleri, misafirin ağırlanması sırasındaki ihtimam oldukça önemlidir. Kırgızlar, evlerine gelen misafiri ağırlamak için özellikle canlı bir hayvan kesmekte ve misafirini birkaç gün evinin baş köşesinde ağırlamaktadır. Anadolu Türkünün misafir ağırlayış şekliyle, Kırgız Türkünün misafir ağırlayış şekli aynıdır. Benzerlik sadece misafir ağırlamalarda değil, düğün törenlerinde de görülmektedir. Anadolu'da, özellikle Karadeniz bölgesinde, gelinin en yakın arkadaşları en güzel giysilerini giyerek düğün boyunca gelinin yanında olurlar. Hatta, gelini damadın evine kadar bindikleri atlarla takip ederler. Bunlara “saduç” ya da “saaduç” denilmektedir. Aynı şekilde damadın da en yakın arkadaşları böyle bir görev yapmaktadır. Bunlara da “sağdıç” denmektedir. Aynı âdetler Kırgızlarda da vardır. Hatta bizdeki, gelinin başından para saçma âdeti, gelin ve damadın davul zurna eşliğinde meydana getirilmesi, olduğu gibi Kırgız kültüründe de vardır. Bütün bunlar ortak Türk kültürünün ortak motifleridir.

Kırgız edebiyatında, âşık edebiyatının izleri sadece Tölögön Kasimbek'in romanları ile sınırlı değildir. Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un eserlerinde de hem Kırgız halk kültürünün geniş yansımalarını, hem de âşık edebiyatının en güzel örneklerini görmek mümkündür. Özellikle Aytmatov'un “Gün Olur Asra Bedel” isimli romanındaki “Raymalı-Ağa” efsanesi âşık edebiyatı için çok güzel bir örnektir. Efsaneye göre, bütün ömrü saz çalıp söz söylemekle geçen ve elindeki sazından ve altındaki atından başka hiçbir şeyi olmayan Raymalı-Ağa ile henüz 18'inde olan genç ve güzel Begimay bir düğün töreninde karşılaşır. Beğimay da genç bir halk ozanıdır. Düğünde, 60 yaşındaki Raymalı-Ağa ile atışma yaparlar ve genç, güzel Beğimay 60 yaşındaki Raymalı-Ağa'ya âşık olur. Raymalı – Ağa'nın küçük kardeşi Abdilhan, o yörede tanınmış, varlıklı ve yönetici pozisyonunda birisidir. Abdilhan, bu âşka şiddetle karşı çıkar. Ona göre bu kız Raymalı-Ağa'nın yaşına uygun değildir ve bu sebeple bu aşk onun beyliğine zarar getirecektir. Önce ağabeyini uyarır. Ama Raymalı-Ağa gönlüne söz geçiremez ve o da Beğimay'ı sevmektedir. Bunun üzerine Abdilhan ağabeyi Raymalı ağayı çok sert bir şekilde cezalandırarak bir ağaca sımsıkı bağlar. Raymalı-Ağa bağlı bulunduğu yerden ölmeden önce şu şarkıyı söyler:

Kara kara dağlardan göç inende

Kara kara dağlardan göç inende

Çöz ellerimi kardeşim Abdilhan

Panayıra gelemedim Begimay!

Morlu morlu dağlardan göç inende

Morlu morlu dağlardan göç inende

Bırak beni gideyim kardeşim Abdilhan

Beni panayırda bekleme Begimay

Seninle birlikte panayırda

Mâni söyleyemeyeceğiz...

Ne ben geleceğim oraya ne Sarala (atı)...

Kara kara dağlardan göç inende

Morlu morlu dağlardan göç inende

Panayırda beni bekleme Begimay,

Ben uçmağa varacağım Begimay....(Aytmatov, 1993)

Sonuç:

Zengin halk kültürü, günümüz yazılı Kırgız edebiyatının büyük bir ilham kaynağı olmaktadır. Kırgız halkı, 150 yıla varan Rus ve Sovyet yönetimlerinde bile bütün baskıları göze alarak kendi kültürel değerlerini yaşatabilmiştir. Ruslar, Kırgız edebiyatının geçmişi olmadığını, 1920'lerden itibaren kendilerinin tesiri ile Kırgız edebiyatının oluşmaya başladığını iddia etmektedirler. Bu tamamen haksız ve mesnetsiz bir iddiadır. 1920'li yıllardan sonra Kırgızların yazılı edebiyata geçtikleri doğrudur. Ama bu, o milletin geçmişte edebiyatı yoktu anlamına gelmemelidir. Bu iddianın sahipleri, dünyanın hacimce en büyük Manas destanını görememeleri imkân dahilinde değildir.

Tölögön Kasımbek'in romanlarındaki en büyük ilham kaynağını, kendisinin de belirttiği gibi zengin halk kültürü oluşturmaktadır. Yazar, eserlerinde zengin folklorik malzemeleri motif motif işlerken büyük bir ustalık göstermiştir. Günümüz Kırgız gençleri, Tölögön Kasımbek'in romanlarıyla geçmişlerine ait kültürel zenginliklerini tanıma fırsatı bulmaktadır.

KAYNAKLAR

1-Cigitov, Salican "20. Cıldardagı Kırgız Adabiyatı, Frunze, 1984, s.32.)

2-Abakirov, A, "Basma Söz", (Kırgız Sovetik Sotsialistik Resbuiblikası-

Ensiklopediya, Frunze-1983, s.279-284)

3-Kasımbek, T. , "Kelkel" Frunze-1986

4-Ömürbayev, c., “Dereceli Destan”, Frunze-1989

5-Motiev, K., “Yazıcının Gözü İle Eski Hayat” Frunze-1967

6-Aytmatov, C., “Gün Olud Asra Bedel” , İstanbul-1993